

HANTVERKSLABORATORIET

SEMINARIERAPPORT

VIRKE OCH SKOGSBRUK FÖR FRAMTIDA
FÖRVALTNING AV KYRKOBYGGNADER,

Uppsala, 27-28 februari 2025

RAPPORT 2025:2

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Hantverkslaboratoriet
Magasinsgatan 4
SE-542 21 Mariestad
craftlab@conservation.gu.se
www.gu.se/hantverkslaboratoriet

© Hantverkslaboratoriet och Svenska kyrkan 2025
Författare: Linda Lindblad och Mimmi Göllas
Rapport 2025:2

Denna rapport är en del av Hantverkslaboratoriets rapportserie.

INLEDNING

Den långsiktiga förvaltningen av Svenska kyrkans kyrkobyggnader förutsätter tillgång på specialvirke både i dag och i framtiden. Idag befinner vi oss i en bristsituation vad gäller tillgången på det material som behövs, samtidigt som Svenska kyrkan både är en av landets största förvaltare av kulturhistoriska byggnader och skog. I detta faktum finns en stor möjlighet till att lösa situationen på sikt och åter se till att kyrkan själv är den som tillhandahåller virket för restaurering av landets kyrkor. Seminariet syftade till att diskutera hur kyrkan skulle kunna förse sig med virke från egna skogar vid restaureringar av kyrkobyggnader.

Seminariet ordnas av Kyrkokansliet och Hantverkslaboratoriet i samverkan inom ramen för projekten *Virke för framtida förvaltning av kyrkobyggnader* (Nationellt KAE-projekt).

UPPLÄGG

Seminariet riktade sig till anställda inom Svenska kyrkan, i huvudsak på stifts- eller nationellnivå. Under seminariet varvades föredrag med gruppsamtal om vilka verktyg och strukturer som skulle behövas för att möjliggöra egen produktion av virke för restaurering.

MÅLGRUPP

De som deltog jobbar med förvaltning av skog och hållbarhetsfrågor (certifieringssystemen) inom prästlönetillgångarna, verksamma inom kyrkobyggnadsförvaltning inom stift och servicebyråer så som stiftsantikvarier och stiftsingenjörer samt ett antal fastighetschefer från större pastorat.

PROGRAM

- Torsdag 13.00** TEMA: DAGENS SITUATION
Välkomna! Markus Dahlberg och Sofia Bäcklund, Svenska kyrkan
Introduktion och bakgrund till tematiken och projektet –
Linda Lindblad, Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet och Christina Persson, Kyrkokansliet, Svenska kyrkan
Att förvalta stiftsskogar. Regelverk och certifieringar. Exemplet Karlstads stift –
Ove Nystrand, stiftsjägmästare och Tina Westlund, miljösamordnare, båda från Karlstads stift
Trä i kubik och kvadrat. Svenska kyrkans behov av restaureringsvirke –
Mimmi Gollas, Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet och Christina Persson, Kyrkokansliet, Svenska kyrkan
- 14.20** **Fika. Därefter sätter vi oss i fyra grupper.**
- 14.50** TEMA: HISTORISK KUNSKAP FÖR SKOGSBRUKET I FRAMTIDEN
Äldre furutimmerskogar, skogens struktur och tidigare brukande –
Lars Östlund, professor i skogshistoria, SLU Umeå
Långa livscyklar i byggnader med gammalt furutimmer –
Petra Ensjö Einarson, Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet
Furuvirke för takspån - När den högsta och mest unika kvalitén är vardag -
Martin Karlsson, Voxkedjan och Kelo timmer AB.
- 16.00-17.20** **Seminariefrågor i grupper**
- Fredag 8.30** TEMA: HÅLLBARHET OCH FURUTIMMER
Furutimmer och törved för kyrkorestaureringar från stiftsskogarna. Exempel från Linköpings stift – Tomas Johansson, skogsvaktare och Niclas Fredriksson, stiftsantikvarie, båda från Linköpings stift
Hur skapar vi det virke det är brist på idag? -
Frank Karlsson, bygghantverkare och skogsbrukare, Svenska kulturhantverk och Äskhults kulturresevat.
Kulturvirkesbank. Vad är det och kan det bara en bra väg framåt? –
Linda Lindblad, Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet
- 9.30** **Fika med gruppdiskussion**
- 10:30** TEMA: LÖVTRÄ EN FRAMTIDA RESURS
Historisk användning av lövträslag i kyrkobyggnader –
Karl-Magnus Melin, hantverksforskare, Knadriks Kulturbygg AB och Linda Lindblad, Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet
Träslag förr och nu. Genomgång av spåntak i Jönköpings län, Växjö stift –
Lars Kjellström, projektledare fastighet, Växjö stift
Asp och ek på sakristian. Exemplet Sjösås gamla kyrka. -
David Fuchs, fastighetsingenjör, Växjö pastorat
- 11.30** **Samtal i storgrupp**

SAMMANFATTNING AV SEMINARIET

Inom Svenska kyrkan finns ett behov av att långsiktigt säkra tillgången till virke av rätt kvalitet för restaurering och underhåll av kyrkobyggnader. För att möta detta krävs en rad åtgärder som samspelar över organisatoriska gränser och mellan olika kompetensområden. Främst gäller det inom fastighets-, kulturarv- och skogsförvaltningen. Men också utanför den egna organisationen där myndigheter, entreprenörer, materialtillverkare, certifieringsorgan och konsulter är avgörande aktörer för att få denna processkedja att fungera.

Det finns idag stora möjligheter att bygga upp materialbanker, kulturvirkesbanker, i stiftens skogar, både lokalt och i samverkan mellan stift. Genom att identifiera, märka och följa upp

bestånd med potential att leverera restaureringsvirke, särskilt tätvuxen mogen fura och gran, kan en långsiktig tillgång tryggas. Det handlar bland annat om att i tid identifiera bestånd som kan ha värde på sikt, spara särskilda träd och planera skötseln med hänsyn till framtida behov. En kulturvirkesbank behöver också hantera frågor om lagring, logistik och eventuell samordning med privata markägare och hantverkare. I det sammanhanget behöver också skogsbruksplanerna utvecklas för att möjliggöra ett flexibelt brukande av produktionsskogar med ett oregelbundet uttag av olika kvaliteter över tid. Här är det centralt att bygga ett ömsesidigt förtroende mellan skogsbruket och naturvården kring detta långsiktiga syfte. Det behöver tydliggöras att det går att förena skötsel för specialråvaran, äldre mogna träd, med bibehållna och eventuellt höjda, naturvården.

För att lyckas krävs också ett ökat samarbete mellan alla led i kedjan, från antikvarier och fastighetsförvaltare till PLT, entreprenörer, hantverkare och naturvården. Samordningen behöver ske både inom stiftet och mellan dem. En möjlig väg framåt är att inleda ett eller flera pilotprojekt där skötsel, uttag, lagring och användning testas i praktiken. Valfungerande exempel bör dokumenteras och spridas vidare inom organisationen.

Utbildningsinsatser är centrala för att hitta lösningar och skapa samsyn. Det gäller både virkeskunskap, materialförståelse, antikvariska krav och skogsskötselmetoder. Specialister på restaureringsvirke bör bidra till att identifiera framtida träd under inventering. Likaså kan skogsförvaltare involveras mer aktivt i att samla in och utveckla kunskap om gamla träd på rot. Digital teknik, som drönare och laserskanning, kan användas för att effektivisera arbetet med att identifiera lämpliga bestånd.

För att lyckas krävs tydliga mål och strategisk styrning. Svenska kyrkan bör formulera en gemensam viljeinriktning för så kallade "kulturvirkesbanker" och långsiktigt fastslå syftet med deras förvaltning. Även om den långsiktiga skötseln av dem idag inte är helt undersökt. Det kräver att frågan lyfts till nationell och stifts nivå och att centrala styrdokument förtydligas.

Att tänka långsiktigt är avgörande. Det virke som behövs om 50-150 år måste planeras för redan nu. Samtidigt behöver man vara öppen för alternativa lösningar i de fall där det inte är möjligt eller lämpligt att använda traditionella träslag. Frågan om ansvar är också viktig. Stiftet har här en nyckelroll, då de har tillgång till både skog, antikvarisk kompetens och ekonomiska resurser. Men hela Svenska kyrkans organisation behöver samverka. Kyrkokansliet kan stötta genom nationell samordning, utbildning, kunskapsförmedling och dialog med statliga aktörer som SFV och Länsstyrelserna samt Riksantikvarieämbetet. Församlingar behöver å sin sida ges stöd i att planera långsiktigt och samverka.

Slutligen bör detta arbete ses som ett gemensamt åtagande, inte minst mellan skogsbruket, kulturvården och naturvården. Alla delar måste bidra, och alla har kanske också något att vinna. Det handlar inte om att göra allt på en gång, men om att börja där det är möjligt, visa på goda exempel och bygga kunskap och förtroende steg för steg.

Nedan följer en tematisk sammanfattning av anteckningarna från gruppsamtalen under seminariet.

NULÄGE OCH KUNSKAPSUNDERLAG

Kunskapen är generellt låg på stiftens om församlingar och pastorats behov av för virke för att vårda och underhålla kyrkor, klockstaplar och andra kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Varken behovet idag eller de kommande 10 åren, är kartlagda då information att sammanställa saknas på många håll. Många saknar översikt och långsiktig planering. Det saknas enhetliga inventeringar, dialog mellan berörda parter och det är oklart var i organisationen ansvaret för att driva denna fråga ligger (samt att den tidigare inte varit identifierad). Där med riskerar den hamna mellan stolarna. Det råder också en otydlig ansvarsfördelning och är oklart vem som äger frågan om virkesförsörjning för restaurering ligger inom kulturmiljösektorn, inom kyrkan eller hos staten.

En del av stiftens har påbörjat olika typer av kartläggningar och börjat skapa listor över behov för att uppskatta mängd och typ av virke som krävs. Andra förlitar sig på uppskattningar från tidigare erfarenhet.

Det konstaterades att planeringen för kommande behov är osäker bland annat eftersom budgetbeslut ofta är kortsiktiga. Kvaliteten på underhållsplaner varierar och många använder dem endast för budgetramar. Det framhölls att utan tydliga behov är det svårt att planera materialanskaffning, vilket påverkar möjligheten att säkra rätt råvara i tid.

Länsstyrelsens och Riksantikvarieämbetets roller diskuterades. Var ligger ansvaret för denna typ av långsiktiga samhällsplanering när det finns starka "stuprör" hos alla inblandade organisationer? Vems ansvar är det när frågorna går utanför den egna sektorn och in i andra? (kulturmiljö/skog/naturvård). Regionala samrådsmöten används för att nå samsyn i kulturmiljöfrågorna, men det finns skillnader mellan länsstyrelser, särskilt beroende på erfarenhet hos handläggare. Men de regionala samrådsgrupper lyfter sällan frågan om byggnadsvårdsskog eller långsiktig materialförsörjning.

Flera deltagare påpekade att samverkan mellan fastighets-, kulturarvs- och skogsförvaltning varierar stort mellan stiftens och att kommunikationen ofta är bristfällig, trots att alla arbetar inom samma organisation. Det finns sällan forum där dessa frågor diskuteras.

Exempel på vad som framkom:

Strängnäs/Västerås: Inventeringar av stavspåntak finns, men omfattningen är ungefärlig. Ingen samverkan med prästlönetillgångarna.

Karlstad: Använder fastighetssystemet Incit, men uppgifterna är grova uppskattningar. Brist på kommunikation med skogsförvaltningen.

Skara: Har börjat lista behov, men använder inte Incit i sin fastighetsförvaltning.

Linköping: Har en uppskattad miniminivå från 2016 på spånbehovet det bedöms dock vara dubbelt så stort.

Skansen: Har långsiktig planering för restaureringar, men svårt att prioritera mellan framförhållning och resurser.

Norra Sverige: Länsstyrelsens kulturmiljöfunktion är underbemannad. Miljösidan väger tyngre i frågor där intressen krockar.

HUR SKULLE EN STRUKTUR FÖR SAMVERKAN SE UT?

En framtida arbetsmodell bör bygga på systematiska inventeringar av byggnader och skogar.

Flera uttryckte att det behövs bättre specifikationer av vilket virke som behövs. Med tydliga krav kan skogsförvaltningen bättre matcha behovet. Det föreslogs att stift borde ha egna materiallager och egna hantverkare, vilket kan bidra till ökad beredskap och kompetensbehållning inom Svenska kyrkan.

För byggnadsvård krävs särskilda träegenskaper: tätvuxet kärnvirke, långa raka stammar och vissa specifika träslag. Det diskuterades hur dessa egenskaper kan säkerställas genom särskild skötsel av skogen. Flera exempel gavs på möjligheten att använda alternativa träslag som asp, särskilt där tillgången på fura är begränsad. Blandspån och ekspån nämndes också som potentiella alternativ.

Det diskuterades att tydligare krav på antikvaristekniska utredningar inför restaureringar och särskilt takomläggningar kan bidra till bättre planering. Både av hänsyn till kyrkobyggnadernas kulturvärden och för att undvika onödiga ingrepp.

Vikten av att prioritera vilken typ av byggnader som är mest akuta att underhålla lyftes fram. Alla tak är inte lika prioriterade – strategisk prioritering behövs. Att lappa och laga befintliga tak i stället för totalomläggning kan vara både ekonomiskt och resurssnålt. Kunskapsbrist leder ofta till att hela tak byts utan behov. Lappa och laga bör i många fall vara förstahandsvalet.

En deltagare berättade att det är en fördel att ha engagerade kyrkoråd som prioriterar långsiktighet och hållbarhet, vilket dock är ovanligt enligt flera andra.

Kontinuitetsskogsbruk och bländningsmetoder nämndes som möjliga skogsskötselstrategier som kan bidra till att utveckla önskade kvaliteter och kvantiteter över tid.

Det föreslogs att man borde skapa så kallade "kulturvirkesbanker" för byggnadsvårdvirke, skogsområden där särskilda bestånd identifieras och vårdas för framtida bruk vid restaureringar.

Det krävs tydligt ansvar för att säkra tillgången till lämpligt virke, gärna samordnat på stifts- eller nationell nivå. Ekonomiska styrmedel och riktlinjer behövs i dag styrs för mycket av budget snarare än kvalitet.

Idag finns för få klassningssystem av kulturvirke, det försvårar kvalitetssäkring och långsiktig planering.

VILKA HINDER FINNS IDAG FÖR ATT UPPNÅ MÅLET?

Ett stort hinder har fram till idag varit okunskapen om detta behov. Styrdokument saknas som väger in kulturmiljöbehov och långsiktig materialförsörjning. Samverkan mellan stift, PLT och pastorat är nödvändig, men fungerar inte alltid idag. Det finns engagemang lokalt, men det behövs strukturer och nationella mål.

Certifieringssystem och ägardirektiv uppfattas av många som begränsande. De nuvarande regelverken gör det svårt att avverka även om det finns behov och efterfrågan på särskilt virke.

Det finns också organisatoriska hinder, exempelvis otydliga ansvarsförhållanden och brist på samordning mellan pastorat, stift och prästlönetillgångar.

Kostnader för inventering och materialinsamling anses höga och det finns oro för att investeringar inte används fullt ut. Samtidigt har lokala sågverk minskat i antal vilket försvårar bearbetning av specialvirke.

Flera lyfte att det ofta saknas långsiktig planering och att vård- och underhållsplanerna inte används tillräckligt för att identifiera framtida behov.

Behovet av kulturvirke är stort, men tillgången är diffus och utspridd. Det kräver kartläggning. Marknaden för kvalitetsvirke är svag, lokala sågverk saknas i många områden och infrastrukturen är ej på plats.

Det krävs investeringar, lagerhållning och logistiklösningar för att ta hand om virket när det väl avverkas. Kyrkan måste fundera på om man är villig att betala mer för att säkra material av rätt kvalitet, kostnaden ligger främst i förädlingen, inte råvaran.

Skogen måste innehålla virke med specifika kvaliteter: tätvuxet kärnvirke, rätt dimensioner, ibland särskilda träslag. Det krävs lång framförhållning, träd med rätt kvalitet tar tid att växa fram.

Mångfald i bestånden och olika skogsbruksmetoder (t.ex. blädning, luckhuggning) behöver främjas för att tillgodose långsiktiga behov.

En tydlig specifikation av behov är nödvändig för att kunna matcha det med tillgången.

VILKA MÖJLIGA VÄGAR FRAMÅT FINNS?

En central lösning är att bygga kunskap om både nuvarande bestånd i skogen och om byggnadernas faktiska behov. Detta kan möjliggöra bättre prioritering.

Utveckling av lokala materialbanker och lagerhållning av virke diskuterades. Det skulle minska ledtider och ge större handlingsutrymme.

Det föreslogs att virkesanskaffning bör separeras från entreprenadupphandlingar. Det gör det möjligt att säkra material i förväg.

Att använda digital teknik som laserskanning för att identifiera särskilt lämpliga träd med byggnadsvårdspotential föreslogs, liksom utbildning av personer som kan inventera skogar med restaurering i åtanke.

Skogsbruksplaner behöver anpassas för att inkludera kulturvirkesbanker (träden sparas på rot). Det lyftes att samverka med naturvård och samebyar är nödvändig för att skapa långsiktig acceptans.

Fastighetsförvaltare behöver stärkt kunskap för att kunna formulera rätt krav och beställningar samt hitta rätt material i tidigt skede.

Kommentarer i urval:

- *Tydliga specifikationer krävs för att virkesförsörjningen ska fungera. Vad behövs, när och var?*
- *Använd vård- och underhållsplaner mer aktivt som verktyg för framförhållning.*
- *Säkerställ logistik och lagringslösningar för specialvirke, exempelvis spånvirke.*
- *Identifiera och spara byggnadsvårdsbestånd, särskilt tätvuxen fura och gran.*
- *Dokumentera och sprid goda exempel nationellt.*
- *Gemensamma utbildningar om byggnadsvårdens krav och skogens potential.*
- *Involvera privata skogsägare, farmartjänst, sågverk och andra aktörer lokalt och regional.*
- *Formulera nationella mål för "kulturvirkesbanker" inom Svenska kyrkan.*
- *Integrera kulturmiljövård i pågående och kommande skogsutredningar.*

- *Använd certifieringssystemens flexibilitet för att förena naturvård, kulturvård och produktion.*
- *Använd KAE-medel strategiskt för långsiktig materialförsörjning.*
- *Diskutera ansvarsfördelning mellan kyrka och stat för kulturhistoriskt underhåll.*
- *Ta höjd för att kvalitet kostar, särskilt i förädling, inte bara i råvaran.*
- *Utbildning och kunskapsöverföring*
- *Inventerare, skogsbrukare och timmermän behöver gemensam kunskap om behov och kvalitet.*
- *Bygg ett gemensamt språk mellan kulturvård, skogsbruk och naturvård.*

AVSLUTANDE DISKUSSION

Många deltagare menade att Svenska kyrkan bör kunna försörja sig själv med råvara för vård av sina byggnader. Det finns kompetens, skogstillgångar och finansiering, men samordningen behöver bli bättre.

Vikten av långsiktig strategisk planering betonades, med förslag på att etablera gemensamma mål och föra in dessa i styrdokument och skogsutredningar.

Flera efterlyste att fler beslutsfattare inom Svenska kyrkan engageras och informeras om frågans betydelse. Goda exempel behöver spridas, både inom och mellan stift.

Slutligen framhölls vikten av att bevara hantverkskunskap, involvera lokalsamhället, och se till att vård- och underhållsplaner används aktivt. Det krävs samverkan, engagemang och framförhållning för att möta framtida behov.

DELTAGARE:

Petra	Ensjö Einarson	Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet
Mimmi	Göllas	Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet
Ove	Nystrand	Karlstads stift
Johanna	Hall	Uppsala stift
Henrik	Emilsson	Karlstads stift
Mikael	Karlsson Aili	Västerås stift
Anna	Marntell	Härnösands stift
Markus	Dahlberg	Kyrkokansliet
Jonas	Hjert	Skara stift
Andreas	Lindblad	Skara stift
Sofia	Bäcklund	Stiftens egendomsförvaltningars förening (STEF)
Fredrik	Bergqvist	Skara stift
Mikael	Lidén	Skara stift
Carin	Björfors	Kyrkokansliet
Kristina	Segeström	Stockholms stift
David	Fuchs	Växjö stift
Patrik	Mattson	Uppsala stift
Erika	Hedenskog	Karlstads stift
Niclas	Fredriksson	Linköpings stift
Maria	Brynielsson	Växjö stift
Frank	Karlsson	Svenska Kulturhantverk
Lars	Kjellström	Växjö stift
Martin	Karlsson	Kelo Timmer AB/ Lassas Byggnadsvård AB
Lars	Östlund	SLU
Tomas	Johansson	Linköpings stift
Lars-Anton	Wikman	Strängnäs stift
Björn	Eek	Strängnäs stift
Linda	Munter	Uppsala stift
Marianne	Strandin	Uppsala stift
Dag	Forsblad	Strängnäs stift
Karl-Magnus	Melin	Knadriks Kulturbygg AB
Linda	Lindblad	Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet
Christina	Persson	Kyrkokansliet
Olof	Forsberg	Skansen
Gustaf	Von Mecklenburg	STIFTELSEN NORDISKA MUSEET